

به نام خدا

نام‌های خارجی؛ تهدید یا فرصت؟

غلامرضا کریمزاده

دبیر کمیته تخصصی نام‌نگاری و یکسان‌سازی نام‌های جغرافیایی ایران

karimzadeh@ncc.org.ir

چکیده

به بیان ساده، مکان‌نام خارجی نامی است که خارجی‌ها به یک مکان اطلاق می‌کنند. در واقع نامی متفاوت با آنچه که ساکنان یک ناحیه، به زبان محلی، برای یک مکان یا یک عارضه جغرافیایی به کار می‌برند.

اگرچه استفاده از همه مکان‌نام‌ها از حساسیت بالایی برخوردار بوده و نیازمند ملاحظات سیاسی و حاکمیتی ویژه‌ای است، اما این حساسیت در مورد نام‌های خارجی دوچندان می‌شود. به مقوله نام‌های خارجی می‌توان از دو دریچه تهدید و فرصت نگاه کرد. موافقان استفاده از نام‌های خارجی از آن‌ها به عنوان عامل تحکیم پیوندهای تاریخی و فرهنگی و نیز گسترش روابط اقتصادی بین دولت‌ها و ملت‌ها یاد می‌کنند ولی مخالفان، بر این باورند که به‌کارگیری آن‌ها به حاکمیت سرزمینی کشورها خدشه وارد ساخته و زمینه‌ی منازعات و مناقشات بین دولت‌ها و ملت‌ها را فراهم می‌سازند.

نتیجه عملی این دو دیدگاه کاملاً متضاد را می‌توان در واکنش‌ها و موضع‌گیری‌های نمایندگان برخی از کشورها نسبت به کاربرد نام‌های خارجی مشاهده کرد و اینجانب آن را در نشست‌های استانداردسازی نام‌های جغرافیایی منطقه‌ای و بین‌المللی تجربه نموده‌ام.

در این گفتار ضمن تبیین موضوع نام‌های خارجی با استفاده از مصادیق و مثال‌های عینی، سعی می‌شود دیدگاه‌های موجود به‌صورت علمی مورد مطالعه و بررسی قرارگیرد و نحوه‌ی مواجهه منطقی با چالش مکان‌نام‌های خارجی ارائه شود.

واژه‌های کلیدی: مکان‌نام‌ها، نام‌های خارجی، نام‌های داخلی

در قرن بیستم استفاده از مکان‌نام‌های خارجی^۱ اغلب مناقشه‌ساز بوده است. برخی از کشورهای قدرتمند سعی کردند در اقدامی تحقیرآمیز نام‌های خارجی (در زبان خود) را جایگزین نام‌های داخلی^۲ سرزمین‌ها و کشورهای تحت کنترل نمایند. از این‌رو طی سال‌های ۱۹۷۲ تا ۱۹۷۷ جغرافی‌دانان توصیه نمودند که به‌منظور جلوگیری از بروز این‌گونه مشکلات، استفاده از مکان‌نام‌های خارجی تا حد ممکن کاهش یابد. برای مثال اسپانیایی‌زبانان باید برای نامیدن پایتخت کشور ترکیه از نام آنکارا (Ankara) به‌جای نام خارجی اسپانیایی Angora استفاده نمایند.

در مواردی هم دولت‌ها کوشیدند تا استفاده از یک نام داخلی را به‌جای نام‌های خارجی سنتی (مربوط به کشورهای دیگر) تصویب و الزام نمایند. به‌عنوان نمونه دولت اوکراین املائی انگلیسی نام پایتخت خود را تغییر داد زیرا حالت نوشتاری سنتی آن ریشه در زبان روسی داشت. تغییر نام پرتغالی سیلون (Ceylon) به سریلانکا (Sri Lanka)، تغییر نام برمه (Burma) به میانمار (Myanmar)، تغییر نام پایتخت کره جنوبی از نام چینی هان‌چنگ (Hancheng) به سئول (Seoul)، و الزام استفاده از نام ایران (مربوط به دوره ساسانی) به‌جای واژه پرسیا (با ریشه یونانی) در مراودات و مکاتبات رسمی از دیگر نمونه‌های قابل ذکر هستند. در شیوه‌آیین‌نویسی استاندارد (و رایج) کشور چین تاکنون بسیاری از نام‌های داخلی چینی جایگزین نام‌های خارجی انگلیسی شده‌اند مانند بیجینگ (Beijing) به جای پکن (Peking).

با این وجود، گذر زمان نشان می‌دهد که اقدامات انجام شده در راستای کاهش و احیاناً حذف مکان‌نام‌های خارجی گزینه مطلوبی نبوده و تحقق کامل آن نیز امکان‌پذیر نمی‌باشد. زیرا بسیاری از نام‌های خارجی به‌صورت واژگانی متداول در زبان‌ها در آمده و باید به‌عنوان میراث فرهنگی آن زبان‌ها، حفظ شوند.

نام‌های خارجی

براساس تعریف گروه متخصصان نام‌های جغرافیایی سازمان ملل، نام خارجی به نامی گفته می‌شود که در یک زبان خاص توسط مردم یک ناحیه برای عارضه جغرافیایی خارج از آن ناحیه به‌کار می‌رود و با نام مورد استفاده در محل استقرار آن عارضه متفاوت است.

عوارض جغرافیایی در مناطق نزدیک به مرزهای زبانی عموماً دارای نام‌های خارجی هستند. نام‌های خارجی ممکن است در زمان حاضر استفاده شوند که به نام‌های خارجی معاصر معروف بوده یا مربوط به زمان‌های گذشته باشند که به نام‌های خارجی تاریخی موسوم هستند.

به‌علاوه کشورها، پایتخت‌ها و عوارض جغرافیایی بزرگ از دیگر مواردی هستند که به دور از مرزها و محدوده‌های زبانی هم ممکن است دارای نام‌های خارجی باشند.

نام آلمان در زبان فارسی یک نام خارجی است که از نام فرانسوی Allemagne گرفته شده است. لهستان نام خارجی فارسی و Poland نام خارجی انگلیسی برای نام بومی Polska است. مرو نام خارجی شهری در کشور ترکمنستان (۳۷° شمالی و ۶۲° شرقی) است که در آن کشور، ماری نامیده می‌شود (نقشه ۱). آمودریا رودخانه‌ای در همین کشور است که در ایران با نام خارجی جیحون شناخته می‌شود.

^۱ Exonyms
^۲ Endonyms

نقشه ۱. شهر ماری

سیردریا رودخانه‌ای در کشور تاجیکستان است که در منابع تاریخی ما، از آن با نام خارجی سیحون یاد شده است. رود سند در پاکستان دارای نام خارجی انگلیسی ایندوس (Indus) است. هلمند رودی در کشور افغانستان است که در ایران دارای نام هیرمند است و بالاخره کوه آرات نام خارجی ارتفاعاتی در شمال شرقی کشور ترکیه است که در آنجا آغری داغی (Ağrı Dağı) نامیده می‌شود.

همچنین جای اشاره دارد که هندی‌ها نام بهارات (Bharat)، ژاپنی‌ها نام نیهون (به معنی سرزمین آفتاب) یا نیپون (Nippon/Nihon)، کره‌ای‌ها نام گوریو (Goryeo)، آلمان‌ها نام دویچلند (Deutschland) را برای کشور خود به کار می‌برند و در واقع نام‌های معروف Japan, India, Korea و Germany نام‌های خارجی متناظر به زبان انگلیسی هستند.

در بررسی علمی نام‌های خارجی نکات مهمی وجود دارد که باید مورد دقت قرار گیرند از جمله این که در فرآیند تغییر نام‌های جغرافیایی، نام‌های خارجی و نام‌های داخلی نباید با هم اشتباه شوند. برای مثال نام شهر سنت پترزبورگ (Saint Petersburg) در سال ۱۹۱۴ به پتروگراد (Petrograd) تغییر یافت. ده سال بعد یعنی در سال ۱۹۲۴ به لنینگراد (Leningrad) تبدیل شد و در سال ۱۹۹۱ دوباره به نام سنت پترزبورگ برگشت. در این مورد اگر چه نام سنت پترزبورگ ریشه آلمانی دارد ولی هرگز به عنوان نام خارجی آلمانی در سال‌های ۱۹۱۴-۱۹۹۱ مطرح نمی‌گردد.

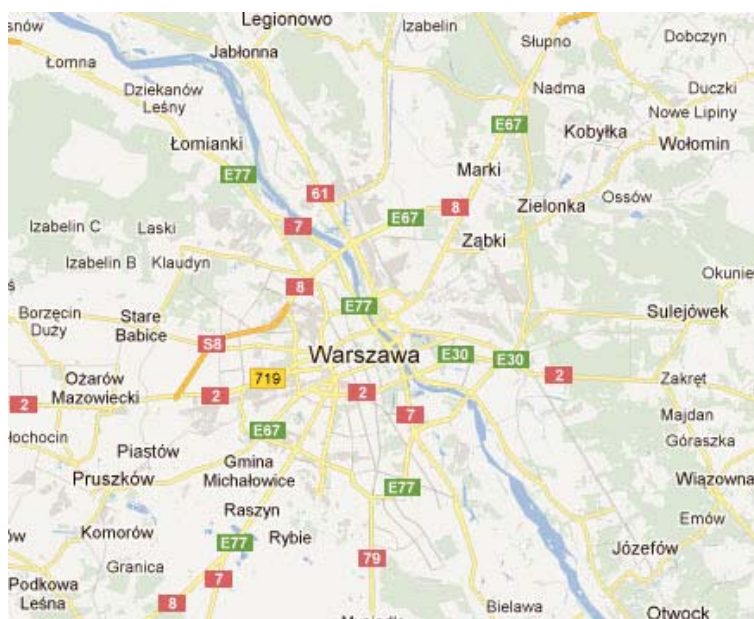
از سوی دیگر مکان نام‌های قدیمی که پس از تغییر نام، منسوخ می‌شوند ممکن است بعد از آن هم هنوز به عنوان کلیدواژه‌های تاریخی مورد استفاده قرار گیرند. نام استانبول هنوز در یونان به صورت قسطنطنیه (مغرب کنستانتین) شناخته می‌شود، در حالی که این نام در زبان ترکی (و دیگر زبان‌ها) بین سال‌های ۱۹۲۳ (زمان تشکیل جمهوری ترکیه) تا ۱۹۳۰ به استانبول تغییر یافته است. البته هر چند که نام استانبول خود نیز ریشه یونانی دارد.

خاستگاه نام‌های خارجی

نام‌های خارجی ممکن است از ریشه‌های جداگانه‌ای ایجاد شوند مانند Germany و Deutschland. از سوی دیگر نام‌های فراوانی با ریشه مشترک وجود دارند که در تلفظ یا املاء متفاوت هستند. مثلاً London با نام خارجی Londres در زبان‌های فرانسوی، پرتغالی و اسپانیایی هم‌ریشه است. نام‌های خارجی ممکن است در نتیجه‌ی ترجمه نام‌ها از زبان بومی ایجاد شوند مانند نام Cape Town (شهر بزرگ آفریقای جنوبی) که ترجمه Kaapstad است.

در برخی موارد نام‌های خارجی در نتیجه‌ی استفاده از سامانه‌های آوانگاری ایجاد می‌شوند. در زبان کشورهای لتونی، لیتوانی، صربستان، ترکیه و جمهوری آذربایجان برای نگارش از حروف لاتین و از املای آوایی استفاده می‌گردد. برای مثال نام ورشو (پایتخت لهستان) در زبان لتونی به‌صورت Varšava، در زبان لیتوانی Varšuva، در زبان صربی Varšava، در ترکی Varşova و در آذربایجانی به‌صورت Varşava نوشته می‌شود. شایان ذکر است این نام‌های خارجی از نظر آوایی نسبت به نام خارجی انگلیسی [ˈwɒrsɒː]، Warsaw، به نام اصلی لهستانی Warszawa نزدیک‌تر هستند (نقشه ۲).

همچنین ممکن است در زبان‌های مختلف نام‌های جغرافیایی یکسان نوشته‌شوند ولی به گونه‌ای متفاوت تلفظ‌گردند یا، در حالت عکس، متفاوت نوشته‌شوند ولی به‌طور یکسان تلفظ‌گردند. به عبارت دیگر در زبان‌های مختلف گاهی از حروف متفاوت برای ایجاد صداها ی یکسان استفاده می‌شود. در نتیجه وقوع هر یک از این موارد، امکان پیدایش نام‌های خارجی وجود دارد. علاوه بر این، ایجاد نام‌های خارجی در نتیجه تغییر تدریجی در تلفظ حروف نیز امکان‌پذیر می‌باشد.

نقشه ۲. شهر ورشو

اما در بیانی کلی، برای تکوین، تغییر و تداوم نام‌های خارجی سه دلیل عمده قابل ذکر است. اولین مورد، دلیل تاریخی است. در بسیاری از موارد کاشفان، استعمارگران و فاتحان نظامی، که از اسامی موجود محلی آگاهی ندارند، نام‌های رایج در زبان خودشان را به عوارض جغرافیایی دارای نام‌های بومی منتسب می‌نمایند. از این رو نام‌های خارج، به واسطه آنان ایجاد و متداول می‌گردند.

نام قله اورست (Everest) بهترین مثال در تأیید این دلیل است. مرتفع‌ترین کوه جهان در زمان ژنرال بریتانیایی هند (به نام جورج اورست^۳ بین سال‌های ۱۸۳۰ تا ۱۸۴۳) به این نام معروف شد. این نام بعداً به نام داخلی رسمی تبدیل گردید. حال آن‌که در آن زمان، مردم تبت این کوه را Qomolangma و مردم نپال آن را Sagarmāthā می‌نامیدند و در زمان حاضر نیز از این اسامی استفاده می‌کنند.

دلیل دوم به مشکلات تلفظ برمی‌گردد. برخی از گروه‌های زبانی ممکن است قادر به تلفظ نام‌های خارجی خاص نبوده، و یا حتی برخی از اصوات آن‌ها را نشنوند، در نتیجه امکان دارد نام‌ها را اشتباه ثبت نمایند. برای مثال بسیاری از اروپایی‌ها قادر به تلفظ صدای «غ» (gh عربی) نبوده و به ناچار صدای دیگری (g) را در نام‌هایی مانند غزه و بنغازی جایگزین می‌سازند.

به عنوان دلیل سوم، چنانچه یک عارضه‌ی جغرافیایی در چند کشور امتداد یا گسترش یابد، ممکن است در هر کشور نام داخلی متفاوتی داشته باشد. مانند رودی که با نام داخلی Donau در آلمان سرچشمه گرفته و با پنج نام داخلی دیگر از هشت کشور عبور کرده و به دریای سیاه می‌ریزد. در این مورد، به خاطر سادگی، کاربران انگلیسی زبان از نام خارجی دانوب (Danube) برای سرتاسر این رود استفاده می‌نمایند.

نام‌های خارجی به عنوان تهدید

مخالفان افراطی نام‌های خارجی معتقدند: حفظ نام‌های خارجی موجب بروز تشتت در نام‌های جغرافیایی خواهد شد و مخاطبان را دچار سردرگمی و ابهام می‌نماید. ممکن است در نقشه‌ها و اطلس‌های منتشر شده به زبان‌های مختلف، یا حتی در یک زبان ولی طی سال‌های مختلف، نام‌های خارجی متفاوتی درج گردند. وجود نام‌های خارجی متنوع هم از نظر ملی و هم از نظر بین‌المللی مشکل‌آفرین بوده و شناسایی عوارض و اماکن جغرافیایی را به تأخیر می‌اندازد.

به عقیده‌ی این گروه، زمانی که نام صحیح داخلی موجود است به کارگیری نام‌های ناصحیح و احیاناً تحریف شده توجیهی ندارد. ترویج استفاده از نام‌های خارجی پیامد عقاید استعمار نو^۴ بوده و حفظ و نگهداری نام‌های خارجی عملی ارتجاعی محسوب می‌شود. نام‌های خارجی زمینه ایجاد نام‌های مجعول را فراهم می‌سازند، استفاده از آن‌ها اختلاف برانگیز و ستیزه‌جویانه بوده و باید به کلی محو گردند.

نام‌های خارجی به عنوان فرصت

حامیان نام‌های خارجی، با دیدگاهی ملی‌گرایانه، بر حفظ و استفاده‌ی همه نام‌های خارجی تأکید و اصرار دارند و بر این باورند: نام‌های خارجی بخشی از فرهنگ ملت‌ها بوده و روابط تاریخی بین ملت‌ها و اقوام را منعکس می‌سازند. بنابراین حذف نام‌های خارجی و نادیده گرفتن آن‌ها موجب از دست رفتن بخشی از میراث فرهنگی بشر خواهد شد.

George Everest³
Neo-colonialistic idea⁴

تلفظ و نگارش نام‌های داخلی یک ناحیه برای کاربرانی که خارج از آن ناحیه ساکن بوده و به صداها^۵ و حروف زبان محلی آشنا نیستند، دشوار خواهد بود. برای این گروه‌ها نام‌های خارجی در مقایسه با نام‌های داخلی به لحاظ آسانی در نوشتن و تلفظ و حتی ماندگاری بیشتر در ذهن از ارزش بالاتری برخوردارند. در نتیجه محو نام‌های خارجی می‌تواند موجب بروز مشکلاتی در نگارش و تلفظ مکان‌ها گردد.

از سوی دیگر تغییرات آوایی در نام‌ها طی سالیان طولانی، موجب می‌شود تا نام‌های داخلی به نام‌های خارجی تبدیل گردند. نام شهر کلن آلمان مثالی از این موضوع است. این نام دارای ریشه‌ی لاتین Colonia بوده و در آلمان به تدریج به صورت Köln تغییر کرده است. این در حالی است که نام‌های خارجی ایتالیایی و اسپانیایی این شهر به ریشه‌ی لاتین آن نزدیک‌تر هستند.

براساس این دیدگاه، امحای نام‌های خارجی علاوه بر مختل کردن مرادفات ملی، مرادفات بین‌المللی را نیز با مشکل مواجه می‌سازد.

نگاه واقع‌بینانه نسبت به نام‌های خارجی

خط‌مشی استفاده از نام‌های داخلی روشن و صریح است. مطابق سیاست‌های سازمان ملل در قبال نام‌های داخلی، نام‌های به کار گرفته شده باید همانند نام‌های رسمی کشوری باشند که امکان و عوارض در آن‌جا قرار دارند. حال اگر کشوری الفبای لاتین داشت کشورهای دیگر لاتین زبان باید نام‌های آن کشور را عیناً (با همه نشان‌ها و علامت‌ها) کپی و استفاده نمایند.

اما در قبال نام‌های خارجی، علاوه بر دو دیدگاه افراطی اشاره شده، نگاه میانه و معتدلی نیز وجود دارد که سیاست‌های کنونی گروه متخصصان نام‌های جغرافیایی سازمان ملل نیز مبتنی بر همین نگاه می‌باشد. در این نوع نگرش، از یک سو به ارزش‌های فرهنگی و حتی مزایای زبان‌شناختی نام‌های خارجی توجه می‌گردد و از سوئی دیگر بر رعایت الزامات و چارچوب‌های معین در نحوه استفاده از نام‌های خارجی تأکید می‌شود.

طرفداران این نوع نگرش معتقدند: می‌توان از مکان‌نام‌های خارجی براساس معیارها و ضوابط تعریف‌شده‌ای استفاده نمود. لازم است مختص هر زبان یک استاندارد نام‌های خارجی تدوین گردد و فهرست‌هایی از نام‌های خارجی در زبان‌های مختلف تهیه شود تا (در زبان مورد نظر) به منظور تولید نقشه‌ها و اطلس‌های حاوی نام‌های خارجی همسان، مورد استفاده قرار گیرند.

تولید و استفاده عملی از نام‌های خارجی در مرادفات بین‌المللی توصیه نمی‌شود مگر هنگامی که نام خارجی یا متعلق به یکی از زبان‌های جهانی تجاری و آموزشی یا زبان‌های منطقه‌ای ترکیبی^۶ (واسطه‌ای) باشد (مانند استفاده از نام‌های خارجی انگلیسی در کنفرانس‌های بین‌المللی یا در تردهای هوایی)، یا این که برای عارضه جغرافیایی نام داخلی متناظری وجود نداشته باشد (مانند آب‌های بین‌المللی که فراحاکمیتی هستند یا عوارض تاریخی که نام‌های داخلی رایجی ندارند).

Sounds⁵
Linguae francae⁶

همچنین هیچ نام خارجی تازه‌ای نباید ابداع و ایجاد گردد و این ضوابط و معیارها تنها برای نام‌هایی صدق می‌کنند که از قبل وجود دارند. در همین رابطه باید تا حد امکان از احیا و استفاده مجدد نام‌های خارجی تاریخی یا نام‌های خارجی که کاربرد گسترده‌ای ندارند، اجتناب گردد.

چنانچه در نقشه‌ها، اطلس‌ها و دیگر مستندات به نام خارجی اشاره می‌گردد لازم است نام داخلی موجود نیز آورده شود. درج نام داخلی در کنار نام خارجی حداقل در بزرگ مقیاس‌ترین نقشه‌ی یک اطلس یا اولین مورد از نام اشاره شده در یک متن، ضروری است. در مورد نام‌هایی که قبلاً به‌عنوان نام‌های داخلی شناخته می‌شدند و در اثر تغییرات سیاسی، اجتماعی و جمعیتی (مهاجرت) به نام‌های خارجی تبدیل شده‌اند، لازم است بیشترین ملاحظات سیاسی به‌عمل آید.

نتیجه‌گیری

اگر چه ممکن است از نام‌های خارجی برای اجرای اهداف سلطه‌جویانه و استعماری، استفاده‌ی ابزاری شود یا در نتیجه تولید و کاربرد بی‌ضابطه آن‌ها تشتت و ابهام در مکان‌نام‌ها فزونی یابد، اما با نگاهی عمیق‌تر و البته از منظری دیگر می‌توان دریافت که نام‌های خارجی در هویت‌بخشی به مکان‌ها و تحکیم پیوندهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بین ملت‌ها و دولت‌ها نقشی مهم و تأثیرگذار دارند.

به‌کارگیری نام‌های خارجی در چارچوب سیاست‌ها و با رعایت الزامات و معیارهای تعریف‌شده توسط نهادهای ذیصلاح بین‌المللی، نه تنها تهدید نیست بلکه فرصتی است که می‌توان از آن برای تأمین و تضمین منافع مشترک ملت‌ها سود جست.

تجربه‌ی تاریخی نشان می‌دهد که اولاً به‌دلیل ماهیت تغییرپذیر و پویای فرهنگ واژگان^۷ زبان‌ها، امکان ایجاد، تحول و نابودی نام‌های خارجی در بستر زمان نیز وجود دارد. دوماً گرایش به نام‌های خارجی، بنا به دلایلی که در این مقاله نیز اشاره گردید، همواره وجود داشته و خواهد داشت. از این‌رو باید به این حقیقت تاریخی اذعان کرد که ایده‌ منع تولید و استفاده‌ی نام‌های خارجی، هیچ‌گاه محقق و عملی نشده و همواره در حد یک ایده‌ ذهنی باقی خواهد ماند.

در نتیجه، جا دارد که متخصصان و فعالان حوزه‌ نام‌های جغرافیایی، موضوعات استانداردسازی، سازمان‌دهی و کاربرد ضابطه‌مند نام‌های خارجی را با اهتمام هر چه بیشتر دنبال کرده و از نام‌های خارجی به‌عنوان میراث فرهنگی و هویت جغرافیایی صیانت نمایند.

References

1. JORDAN P. (2000), The Importance of Using Exonyms – Pleading for a moderate and politically sensitive use. In: SIEVERS J. (ed.), Second International Symposium on Geographical Names „GeoNames 2000“ Frankfurt am Main, 28-30 March 2000 (= Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, 19). Frankfurt am Main, pp. 87-92.
2. JORDAN P. (2007), Criteria for the use of exonyms. Ninth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names, New York, 21-30 August 2007E/CONF.98/36.
3. JORDAN P., WOODMAN P., MATTHEWS P.W. (2009), Guidelines for the Use of Exonyms. WP 11, 25th UNGEGN Session, Nairobi.
4. KADMON N. (2007), Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names: Addendum (UN document ST/ESA/STAT/SER.M/85/Add.1, 07-60262, dated 16 November 2007).
5. KERFOOT H. (2007), United Nations Conferences on the Standardization of Geographical Names (1967, 1972, 1977, 1982, 1987, 1992, 1998, 2002). Texts of resolutions relevant to the consideration of exonyms. In: JORDAN P., OROŽEN-ADAMIČ M., WOODMAN P. (eds.), Exonyms and the international standardization of geographical names: approaches towards the resolution of an apparent contradiction (= Wiener Osteuropa Studien, 24). LIT Verlag, Wien, pp. 220-226.
6. Manual for the national standardization of geographical names .UNITED NATIONS GROUP OF EXPERTS ON GEOGRAPHICAL NAMES, New York, 2006 ST/ESA/STAT/SER.M/88.
7. JORDAN P. (2011), Criteria for the use of exonyms- a next approach. UNITED NATIONS GROUP OF EXPERTS ON GEOGRAPHICAL NAMES, Twenty –sixth session Vienna, 2-6 May 2011.
8. UNITED NATIONS GROUP OF EXPERTS ON GEOGRAPHICAL NAMES (UNGEGN): <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/conferences.html>
9. Exonym and endonym – Wikipedia, the free encyclopedia
10. ICA course on Toponymy - <http://toponymycourses.geog.uu.nl/ICAcourses/program.html>